

- ¹⁵ Там же, спр. 90, арк. 41—42.
¹⁶ Цит. за: Шаповал Ю. І. М. С. Хрущов на Україні.— К., 1990.— С. 32.
¹⁷ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України), ф. 4648, оп. 2, спр. 1, арк. 1—5.
¹⁸ Єленський В. Є. Назв. праця.— С. 15.
¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 5, арк. 5—30.
²⁰ Там же, спр. 8, арк. 13.
²¹ Меньковецкий Д. И. Антинародная деятельность униатской церкви в годы войны. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— Львов.— 1974.— С. 17.
²² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 887.
²³ Цит. за: Одинцов М. И. Путь длиною в семь десятилетий от конфронтации к сотрудничеству: государственно-церковные отношения в истории советского общества // На пути к свободе совести.— 64.
²⁴ Омельчук М. Ліквідація Греко-католицької церкви в Польщі (1944—1947) // Тези повідомлень II круглого столу (Львів, 4—5 травня 1992 р.).— С. 42—43.
²⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, Ч. 1, спр. 1030, арк. 13.
²⁶ Там же, спр. 890, арк. 6, 13.
²⁷ Цит. за: Шаповал Ю. І. М. С. Хрущов на Україні.— С. 32—33.
²⁸ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 8, арк. 13; спр. 12, арк. 2, 6, 7, 13.
²⁹ Там же, спр. 13, арк. 6.

О. В. Буцько (Київ)

Ставлення до Червоної армії населення визволених країн Європи (1944—1945 рр.)

Парадокс, але саме Збройними Силами держави з авторитарним режимом випала доля визволити народи європейських країн від коричневої чуми, водночас готуючи ґрунт для насадження в них радянської системи.

Дивними сьогодні здаються декому й висловлювання Й. В. Сталіна, що характеризують його як цілком нормальну і навіть гуманну людину. Стосовно нашої проблеми можна нагадати хоча б відомий виступ Голови ДКО 3 липня 1941 р., в якому він упевнено й спокійно заявив: «Метою цієї всенародної Вітчизняної війни проти фашистських гнобителів є не тільки ліквідація небезпеки, що нависла над нашою країною, а й допомога всім народам Європи, які стогнуть під ярмом німецького фашизму».

Заслужовує на увагу й такий вислів Сталіна: «Гітлери приходять і йдуть, німецький народ залишається». Сказано сильно, справедливо й переконливо.

Але найбільш дивним є те, що за три роки кровопролитних боїв на своїй території ці заяви не віджили й були втілені в життя.

Мета даного повідомлення — розглянути на основі документів та матеріалів, почерпнутих в основному з Архіву Міністерства оборони Російської Федерації, зокрема з фонду Головного ПУ РСЧА, традиційну тему визвольної місії Радянських Збройних Сил в Європі у нетрадиційному ракурсі — з боку ставлення населення країн — колишніх союзниць фашистської Німеччини — до Червоної армії. Зрозуміло, що донесення політвідділів фронтів і армій, радянських військових комендатур мають дещо однобічний характер і висвітлюють головним чином позитивну сторону взаємовідносин, що певною мірою зумовило тон і характер нашого повідомлення.

Зазначимо, що з восьми європейських країн, визволених від фашизму Червоною армією, в три з них (Польщу, Чехословаччину та Югославію) радянські війська ввійшли на основі відповідних урядових угод. В усі інші — ті, які активно воювали проти Радянського Союзу (Німеч-

чина, Австрія, Угорщина, Румунія) або проводили проти нього ворожу політику (Болгарія),—прихід радянських військ був воєнною необхідністю.

В ніч на 27 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту, форсувавши р. Прут, почали вигнання з Румунії німецько-фашистських військ. Вступ Червоної армії на територію Румунії викликав не тільки страх у її фашистських правителів, а й стривоженість серед населення. Адже румунські солдати разом з німцями протягом 3-х років чинили немало злочинів на радянській землі.

Щоб уникнути паніки серед мирних румунських громадян, радянський уряд 2 квітня 1944 р. зробив заяву, в якій, зокрема, відзначив, що він не має на меті захопити якусь частину румунської території і що прихід Червоної армії в межі країни диктується виключно воєнною необхідністю. І все ж перший місяць перебування радянських військ на території Румунії показав, що обстановка тут залишалася вкрай нестабільною, настрій населення — настороженим. Однак з часом,— а воєнні дії тут тривали досить довго,— настрої населення змінювався як «у часі», так і «в просторі».

Мабуть, єдиною категорією громадян, які без страху і навіть з певною надією чекали приходу Червоної армії, були найбільшії верстви румунського суспільства. Пояснювалося це тим, що вони не без підстав надіялися на соціальні зміни в країні, проведення земельної реформи й одержання куркульських та поміщицьких земель. Так, селянин з с. Міной-Лука Василь Гогельничка заявив: «Нарешті ми одержимо землю й заживемо добре»¹.

Що ж до заможних селян та поміщиків, то вони зі страхом чекали нових порядків, побоюючись організації колгоспів. Ніякі запевнення радянського уряду про невтручання у внутрішні справи Румунії не могли їх заспокоїти. Настрої цієї частини населення висловив заможний селянин Д. Єремія з села Санта-Марія: «Хоч мене мало цікавить політика, я все ж не вірю Радам, що вони в Румунії залишать старі порядки. Це мене дуже турбує. Адже у мене є земля, є будинок, я хочу вільно користуватися своїм майном. Більше мені нічого не треба»².

З великою тривогою спостерігали за діями радянської військової адміністрації місцева буржуазія та державні чиновники, значна частина яких втекла на захід за 10—15 днів до приходу радянських військ, залишивши нерухоме майно під охороною прислуги. Їхні настрої визначалися передчуттям політичних і соціальних змін, в результаті яких вони повинні були зникнути з життя румунського суспільства.

Не менше хвилювалося за свою долю й румунське духовенство. Зруйнування більшовиками російської православної церкви, переслідування за віру, атеїстична пропаганда, здавалося, повинні були витруїти все святе з душ радянських людей. Однак ніякої упередженості щодо духовних осіб та церков з боку Червоної армії не спостерігалось. Священнослужителі були вражені тактовністю радянських воїнів. 28 березня 1944 р. в с. Фломінзи відбулися збори священників Сулицької волості Ясського повіту. На зборах виступив протоієрей Константінеску і священник Бермега. Останній підкреслив: «Я вражений тим, що Червона армія з великою повагою ставиться до румунської церкви. Наш народ зараз переживає важкий час, і ми, представники церкви, повинні терпіти всі знегоди й нестатки. З божою поміччю ми будемо всіляко допомагати Червоній армії, щоб вигнати з нашої країни німецьких варварів»³.

Це не єдиний документ такого змісту, і свідчить він про лояльність у відносинах румунської церкви й Червоної армії, що пояснювалося, з одного боку, утисками румунської церкви фашистськими властями, з другого,— врахуванням радянським командуванням впливу духовних осіб на населення й прагнення використати їх лояльність для зміцнення своїх тилів.

Небагато часу було потрібно, щоб зрозуміти: радянська армія прийшла в Румунію не мстити румунському народові, а знищити фашистський порядок. Місцеві жителі, які виїхали на захід з військами, що відступали, чи в найближчі ліси, поступово поверталися в рідні місця. Поодинокі випадки мародерства або насильства з боку червоноармійців не могли змінити загально позитивного враження від дій радянських Збройних Сил. Тому багато хто з громадян Румунії бачили свій обов'язок у поданні їм посиленої допомоги. Нерідко вони вказували командирам підрозділів на розміщення вогневих точок коректувальників. Селяни охоче давали підводи для підвезення боеприпасів, допомагали в ремонті військових повозок, підковуванні коней тощо. Жителі населених пунктів, де розмістилися наші госпіталі, приносили для поранених радянських бійців молоко, фрукти й квіти. А коли командування 38-ї стрілецької дивізії запропонувало населенню виділити 500 чоловік для участі в оборонних роботах, добровільно прийшли 1500 чоловік ⁴.

Мали місце факти безпосередньої допомоги населення радянським військам. У м. Слобозня, наприклад, місцеві жителі й румунські солдати приєдналися до радянських військовополонених і разом з ними протягом тижня, аж до приходу Червоної армії, билися на барикадах. Радянські і румунські патріоти не дозволили гітлерівцям, що відступали, пройти через місто ⁵.

Водночас спостерігалось й відверто вороже ставлення до радянських воїнів з боку румунського населення. Так, 15 квітня 1944 р. в с. Васканій місцеві жителі обстріляли групу червоноармійців. Того ж дня у с. Дубровиці на жінку-військовослужбовця Марину Удод накинута кілька чоловіків та жінок і почали її душити. Від смерті її врятували наші бійці, які проходили неподалік. 19 квітня в с. Сучава у приміщенні однієї з перукарень було знайдено труп радянського офіцера ⁶. Були факти й поширення провокаційних чуток, наприклад, про те, що слідом за Червоною армією прийдуть каральні частини, які спалюватимуть села й відбиратимуть у населення продукти й майно.

А коли німецько-румунські війська розпочали влітку 1944 р. наступ в районі на північ і північний захід від Ясс, багато румунів раділи можливому скорому, на їх думку, вигнанню росіян. Дехто погрожував своїм односільчанам розпорою за допомогу, яку ті подавали воїнам Червоної армії.

Після одержання звісток про провал німецько-румунського наступу і початок нового наступу Червоної армії чутки, що ходили серед місцевого населення, набули дещо іншого характеру. Та незабаром радянські війська зупинили своє просування вперед, і деякі місцеві жителі, розцінивши це як їх слабкість, зробили висновок, що росіяни внаслідок ненадійності свого становища ще можуть залишити Румунію. Нестабільність гостро відчували й торговці і не хотіли брати радянські гроші, ховали промислові та продовольчі товари.

Особливо явно вороже ставлення до Червоної армії виявилось під час відселення жителів з прифронтової смуги. Евакуйовані не хотіли залишати рідну домівку, а в місцях переселення ніхто не зустрічав їх з радістю. Одні й другі кляли за ці свої прикраси Червону армію.

Показовими щодо цього були настрої жителів м. Серет. Близькість до кордону з Радянським Союзом наклала певний відбиток на політичні погляди його жителів, бо, незважаючи на строгий контроль, правда про героїчну працю радянських людей, успіхи Червоної армії просочувалася через кордон. Велике значення мала також та обставина, що в Сереті проживали українці, вигнані румунами на примусові роботи. Населення цього міста свого часу доброзичливо зустріло радянські війська і навіть допомагало їм, та після розміщення в ньому евакуйованих з прифронтової смуги настрої населення дещо погіршився.

Серед відселених корінних жителів міст та навколишніх сіл поширювалися чутки про те, що евакуація викликана або близьким насту-

пом німецьких військ, або переселенням румунського населення до Сибіру. У зв'язку з цим мали місце окремі неприємні інциденти. Наприклад, у с. Фратауци селяни хотіли втопити примаря, який допомагав військовим властям в евакуації жителів⁷. Незадоволення останніх викликала також мобілізація на окопні роботи.

Тривалість перебування Червоної армії на території Румунії, повільне просування вперед спричинили виникнення у багатьох жителів почуття тривоги. Ось що говорив Василь Гушук з села Суліца: «Нехай росіяни дадуть нам спокій, якщо не можуть рушити вперед»⁸.

Справді, бойові дії радянських військ на території Румунії у період з квітня до серпня 1944 р. у зведеннях Радінформбюро відзначалися як «бої місцевого значення», але це були бої кровопролитні, і вони відіграли важливу роль у створенні сприятливих умов для успішного проведення Яссько-Кишинівської операції і остаточного визволення Румунії.

Взаємовідносини радянських воїнів з населенням південних районів були, можливо, ще більш напруженими, ніж у північно-східній частині Румунії. Справа в тому, що саме в цих районах перед приходом наших військ переховувалася значна кількість поміщиків, міської буржуазії, чиновників, відомих своїми профашистськими поглядами. Нерідко втеча цих людей зумовлювалася страхом невідворотності покарання за їх грабіжницьку діяльність в Україні та Криму. Не випадково у маєтках поміщиків, які втекли, залишилося багато радянської сільськогосподарської техніки, а також меблів, предметів розкоші й антикваріату, явно привезених з окупованих міст.

Антирадянські настроєні елементи переслідували людей, які сприяли Червоній армії. У м. Тимишаря, наприклад, місцева румунська влада заарештувала одного з місцевих жителів за те, що він запросив до себе на ночівлю групу радянських бійців, другого — за те, що він вказав командирі радянської військової частини місце, де було заховано бензин⁹.

У Бухаресті румунського офіцера було заарештовано на 5 діб за сприяння радянській комендатурі в розшуках потрібних їй адресатів, а працівника Міністерства внутрішніх справ — звільнено з роботи за те, що він повідомив радянським органам, де переховувався колишній начальник штабу таємної поліції Титореску, винуватий в арешті й страті багатьох румунських патріотів¹⁰.

Мали місце терористичні акти проти радянських військовослужбовців. Лише у вересні — грудні 1944 р. було здійснено 47 злочинів проти воїнів Червоної армії. У зв'язку з цим командуючий 3-м Українським фронтом, маршал Радянського Союзу Р. Я. Малиновський 2 грудня 1944 р. у листі на адресу Союзної Контрольної комісії (СКК) запропонував заявити різкий протест румунському уряду й поставити вимогу вжити рішучих заходів по очищенню жандармерії і поліції від осіб, явно ворожих радянській армії, попередивши, що в противному разі «ми будемо змушені визнати неспроможність румунського уряду навести в країні порядок і візьмемо на себе піклування про збереження можливостей вільного й безпечного пересування наших військовослужбовців по території Румунії»¹¹.

СКК зробила відповідне подання румунському уряду.

Назвемо ті фактори, що негативно позначалися на настроях румунського населення.

1. Стабілізація фронту в Румунії, під Яссами, породжувала у населення невпевненість у своєму становищі. Вважаючи можливим хоча б частковий територіальний успіх противника, селяни побоювалися помсти за свою вільну чи невільну підтримку Червоної армії. Люди боялися й самих воєнних дій, що приносили багато страждань. Крім того, їх непокоїла думка про те, що в разі відступу радянська армія розорить села й вижене населення за Прут.

2. Мобілізація населення на оборонні роботи, особливо у тих випадках, коли це перешкоджало їх службовим чи господарським справам.

3. Евакуація населення з прифронтової смуги. Цій категорії громадян жилося, мабуть, найважче. Багато хто з них залишався без продовольства. Незадоволеними були й жителі тих районів, куди прибували евакуйовані.

4. Дезорганізація торгівлі та грошового обігу.

5. Нескінченні закупки продовольства й худоби для потреб Червоної армії.

6. Провокаційна діяльність ворожих елементів.

7. Факти негідної поведінки окремих радянських військово-службовців.

І все ж, незважаючи на ці негативні фактори, на всю складність політичної ситуації в країні, в цілому взаємовідносини радянських військ і румунського населення склалися відносно благополучно. За час перебування Червоної армії на території Румунії її населення переконалося у безпідставності пророкування фашистською пропагандою масових розстрілів, переселень і пограбувань, що нібито неминуче чекають румунів після «більшовицького нашествия». Значна частина населення зрозуміла й те, що командування Червоної армії аж ніяк не заохочує безчинств й свавілля окремих військовослужбовців, а навпаки, суворо карає за це.

Як відзначали політоргани 2-го і 3-го українських фронтів, населення Румунії загалом ставилося до Червоної армії лояльно й позитивно оцінювало можливості її наступу вглиб країни. І це пояснювалося передусім тим, що за довгі воєнні роки люди так стомилися, що їх хвилював не стільки політичний результат війни, скільки строк її закінчення.

* * *

Коли Г. К. Жуков перед вилітом на 3-ій Український фронт зустрівся з Г. Димитровим, щоб від нього більше дізнатися про обстановку в Болгарії, настрої мас, Георгій Михайлович упевнено сказав: «Хоч Ви їдете на 3-ій Український фронт із завданням підготувати війська до війни з Болгарією, війни напевне не буде. Болгарський народ з нетерпінням чекає приходу Червоної армії. Вас зустрінуть не вогнем і артилерією, а хлібом і сіллю, за нашим старим слов'янським звичаєм»¹².

І справді, відмітною рисою дій радянських Збройних Сил у Болгарії були не бойові операції, а тріумфальна хода по всій території країни. Болгарський народ чекав Червону армію, вважав її своєю визвольницею і всіляко допомагав їй.

У свою чергу радянські офіцери й генерали глибоко вірили в антигітлерівські й антифашистські сили болгарського народу і були переконані в міцності його симпатій до нашої країни. Ця переконаність підкріплювалася точним знанням фактичної обстановки в країні. Адже ще до вступу радянських військ на територію Болгарії Головний штаб Народно-визвольної повстанської армії встановив зв'язок з радянським командуванням і постійно інформував його про воєнно-політичну ситуацію в країні. А місцеві комітети БРП розгорнули широку роз'яснювальну й організаційну роботу серед населення у зв'язку з майбутнім приходом Червоної армії.

Радянські війська ніде не зустрічали опору з боку болгарських частин і прикордонників. Навпаки, в ряді місць болгарські погранвійська тепло вітали червоноармійців. Коли підрозділи 188-ої стрілецької дивізії на чолі з командиром полку П. Власовим підійшли до погранзастави, її начальник вишикував своїх солдатів, вихопив шаблю з піхов і, відсалютувавши нею, віддав радянському офіцеру рапорт: «Пан полковник! Граничари болгарської прикордонної застави урочисто зустрічають

своїх братів-визволителів. Ми готові виконати ваш наказ». Після цього, свідчить учасник зустрічі підполковник О. Фадеев (у той час командир батальйону), «стрій вмиль розсипався, і ми опинилися в тісних обіймах болгарських прикордонників»¹³.

Такою ж зворушливою була зустріч радянських солдатів на прикордонній заставі у с. Коралі. Начальник застави поручик Петр Димов вишикував своїх граничар і звернувся до них із закликом: «Хай живуть Болгарія і Радянський Союз! Геть фашистів!» У відповідь прозвучало єдине дружнє «ура!» болгарських і радянських воїнів¹⁴.

Радісно й щиросердно зустрічало передові частини Червоної армії населення міст і сіл Болгарії. Жителі Руси, Варни, Червоного Брега, Плевена, Шумена, Разрада, Бургаса заздалегідь підготувалися до приходу радянських військ і влаштували їм справжнє свято.

Та особливо урочистою була зустріч радянських військ у столиці Болгарії. Першими в Софії 2 вересня з'явилися оперативні групи льотчиків 17-ї повітряної армії, які мали завдання охороняти столицю від ворожої авіації. На аеродромі їх зустрічали з квітами й червоними прапорами представники Вітчизняного фронту, робітники ангарів, болгарські льотчики. Стихійно виник короткий мітинг — прообраз майбутніх мітингів «болгаро-радянської дружби». Потім група радянських офіцерів вирушила до Софії. Жителі столиці захоплено зустрічали перших представників армії-визволительки¹⁵.

А зустріч основної групи сухопутних частин Червоної армії організували БРП(к) та Вітчизняний фронт. Вулиці, площі, будинки по-святковому були прикрашені радянськими й болгарськими прапорами. В центрі міста спорудили арку з написом: «Хай живе Радянська Армія — визволителька!»

Можливо, старання Вітчизняного фронту й БРП(к) могли бути прикладені в інших сферах, однак, враховуючи настрої людей і бажання дістати підтримку радянського командування, вони спрямували свою активність на збір коштів та подарунків для червоноармійців. Так, Комітет Вітчизняного фронту с. Ново Село Свіленградської околиці лише за кілька днів зібрав 21 835 левів. Його приклад наслідували комітети майже всіх сіл цієї околиці. Об'єднання бакалійників у Хаскові збило й передало комісії Вітчизняного фронту для подарунків Червоній армії 50 тис. левів¹⁶.

Як тільки радянські військово-повітряні сили дислокувалися на болгарських аеродромах, місцеві робітники, техніки, монтажники запропонували свою допомогу в обслуговуванні радянських літаків. Оскільки авіація випередила основні з'єднання Червоної армії, боєпостачання її утруднилося. Тоді на допомогу прийшли болгарські техніки з аеродромів, розміщених біля Софії. Вони зробили пристрої, що дозволили радянським бомбардувальникам використовувати німецькі бомби, що лежали на складах аеродромів. І наші льотчики почали бити фашистів їхніми ж бомбами. В ремонтних майстернях при аеродромах Бжуршите й Враждебни з ініціативи профспілки робітників-металістів було організовано ремонт радянських літаків, пошкоджених під час бойових вильотів¹⁷.

Таким чином, між широкими масами болгарського народу й радянськими військами встановилися відносини широї дружби й співробітництва. Але певні верстви населення, передусім заможні громадяни, боялися запровадження в Болгарії радянських порядків. Це почуття посилювалося внаслідок дій окремих екстремістських елементів, які носилися з гаслом переходу влади до Рад.

Досить насторожено ставилося до Червоної армії й болгарське населення Південної Добруджі. Ця частина румунської території була приєднана до Болгарії німцями, що болгари сприймали як велике благо. З приходом Червоної армії виникли побоювання, що радянські власті переглянуть питання про кордони. У зв'язку з цим нашим політпра-

цівникам доводилося відповідати на безліч питань щодо майбутнього Південної Добруджі, Фракії та Македонії, котрі вважалися тут споконвічно болгарською територією, за яку Болгарія вела війну з Грецією та Югославією.

Населення Болгарії нічого не знало про Майданек, Освенцім та інші німецько-фашистські концентраційні табори, розкидані по всій Європі, про звірства гітлерівців на окупованих територіях СРСР, а тому й не усвідомлювало необхідності рішучої всенародної боротьби з фашистами. Більш того, багато хто вважав, що з приходом Червоної армії закінчиться і війна, і всі труднощі, пов'язані з нею. Не було чіткого уявлення про зрадницький щодо Румунії та Югославії, пронімецький характер політики Болгарії в останнє десятиріччя. Великоболгарський шовінізм (прагнення приєднати Північну Добруджу, Македонію та Фракію) набув у ті роки значного поширення. Сильними були в народі й антисербські настрої. Не випадково болгарські військові частини виконували охоронну службу в Югославії, і югославські патріоти ненавиділи їх так само, як і німців. Тому, коли почалися бойові дії по визволенню Югославії і виникла необхідність взаємодії нової болгарської армії з радянськими військами й НВАЮ, питання це для югославської сторони виявилось настільки болючим, що погодити його було непросто. До речі, й звістку про формування Болгарської народної армії населення зустріло з холодком.

Що ж до ставлення болгар до німців, то переважно воно було антинімецьким й антифашистським. Вони відзначали зарозумілість, пихатість німців, зневажання ними інших народів. Спроба гітлерівців повернути населення на свій бік грою на національних почуттях під гаслом «Болгари — це німці на Балканах» викликала лише іронічну посмішку. В той час поширеною була приказка: «Легше зробити кров водою, ніж болгарську кров — німецькою».

Політику попередніх правителів Болгарії більшість населення різко засуджувала, вважаючи її антинародною. Що ж до ставлення до Вітчизняного фронту, то воно було різним. Ніхто не висловлював ворожості чи відвертої неприязні до нього, але представники багатих верств суспільства виявляли стриманість в оцінці його діяльності, намагання применшити його значення в боротьбі з фашизмом.

Зате однозначним і цілком доброзичливим було ставлення болгарських громадян до простих радянських людей, які своєю самовідданою працею кували в тилу перемогу над фашизмом.

В численних бесідах з болгарами незмінно підкреслювалося, що наші народи — брати, і висловлювалася надія, що тепер вони завжди йтимуть разом, одним шляхом.

* * *

Хортистська Угорщина після виходу з фашистського блоку Італії, Румунії, Болгарії та Фінляндії залишалася до кінця вересня 1944 р. єдиним у Європі сателітом гітлерівської Німеччини.

Командування вермахту, враховуючи стратегічне значення Угорщини, яка прикривала підступи до Австрії та південних районів Німеччини, намагалася будь-що зберегти її за собою. В березні 1944 р. воно прийняло рішення про окупацію Угорщини. Военний диктатор Угорщини Хорті погодився з цим рішенням «в інтересах спільної боротьби проти більшовизму»¹⁸.

Вранці 23 вересня дві танкових бригади радянського 18-го танкового корпусу перейшли угорський кордон. Почалося вигнання німців та їх прибічників з угорської землі. На жаль, всі спроби політичним шляхом налагодити відносини з угорською стороною і укласти договір про перемир'я провалилися. 15 жовтня Хорті передав владу ставленику гітлерівців Ференцу Салаші.

Таємні маніпуляції в уряді викликали незадоволення й осудження інформованої й освіченої частини населення. Негативне ставлення до себе викликав також новий лідер уряду Салаші.

Німецько-салашистський режим прагнув до кінця використати людські резерви країни і перед тим як втекти, повністю спустошити й перетворити в руїни втрачені для нього території.

За таких умов широкі маси дедалі більше усвідомлювали безперспективність становища Німеччини і те, що вона продовжує війну на території Угорщини тільки для того, щоб захистити свою. Люди дуже скоро зрозуміли й те, що покидати свої землі, будинки, майно, нажиті протягом багатьох років, і переїжджати на пусте місце, куди теж через кілька тижнів прийдуть радянські війська,— справа марна й втрата. Тому в міру просування Червоної армії вперед місцеве населення дедалі менше й рідше евакуювалося вглиб країни, а ті, хто виїхав раніше, осідали в найближчих населених пунктах. З німцями відходили переважно особи напівнімецького походження, або ж чиновники, які були тісно зв'язані з гітлерівською Німеччиною та Салаші. Навіть найзаможніші верстви населення Угорщини, в тому числі й пронимецьки настроєні, не хотіли евакуюватися в Німеччину, розуміючи, що відступати скоро буде нікуди.

Водночас значна частина населення боялася Червоної армії, вважаючи, що участь угорських солдат у війні на боці гітлерівської Німеччини, злодіяння на тимчасово окупованій радянській території могли бумерангом обернутися на угорську землю. Цей страх посилювала німецька й угорська офіційна пропаганда з метою підняти бойовий дух солдат, викликати ненависть населення до радянських воїнів й породити щось подібне до партизанського руху, який фашисти мали в себе в тилу на окупованій території СРСР.

Однак цим планам не судилося здійснитися. Якщо перші міста й села на шляху наших військ виявилися напівпустими, а населення, яке там залишалося, ховалося у підвалах та погребях, то поступово страх зникав, і люди поверталися до рідного вогнища. Цьому сприяли як досить коректна поведінка червоноармійців, так і безперспективність тікання на захід, куди нестримно наближався фронт. Тому навіть там, де відбувалася насильницька евакуація, місцеві жителі всіляко намагалися уникнути її.

На чолі міського населення, яке відмовилося підкоритися розпорядженню властей про евакуацію, стали робітники. Так вчинили, наприклад, працівники численних заводів і фабрик міста Чепеля та ін.

Характерним щодо евакуації було ставлення жителів м. Печ. Невипадково урядовий уповноважений в районі дислокації печського армійського корпусу в своєму звіті про хід виконання розпорядження властей повідомляв: «Із сумом я повинен був спостерігати, що переважна більшість населення не хотіла залишати місто» і «воліла краще зазнати окупації радянськими військами, ніж тікати»¹⁹.

Пасивний і більш-менш організований опір евакуації, що розвивався з допомогою патріотів, які входили до Угорського фронту, проявився в містах Озде, Шалготарьяне, у Тата-Дорогському вугільному басейні та ін.²⁰

Досить частими бували випадки, коли навіть міський голова чи місцевий священик закликали людей залишатися на місцях і не коритися наказу німецьких властей. Так, наприклад, було в м. Егер, де з 33 тис. жителів, незважаючи на наказ, 30 тис. не евакуювалися. Велику роль у цьому відіграв архієпископ, який наказав усьому духовенству не покидати свої приходи й продовжувати служби²¹.

Численні політдонесення свідчили про доброзичливе ставлення населення до Червоної армії. Так, наприклад, було в м. Токай, куди радянські війська ввійшли на початку грудня 1944 р. Як доповідав член Військової Ради 40-ї армії 2-го Українського фронту, угорське насе-

лення само приходило до комендатури й просило взяти для потреб Червоної армії не тільки продукти, а й такі товари промислового виробництва, як двигуни, дизенфекційні машини тощо, говорячи при цьому: «Ми віддаємо все це радянським воїнам, тому що вони воюють справедливо. Ми їх поважаємо за те, що вони визволяють поневолені народи Європи». Важливо відзначити такий факт: коли німці почали обстрілювати місто, його жителі збиралися біля приміщення комендатури і говорили, що в разі захоплення міста німцями, вони будуть відходити з радянськими частинами²².

Можна навести багато добрих слів, сказаних угорськими громадянами про Червону армію²³, однак не можна не відзначити, що вони нерідко свідчили більше про улесливість, ніж про справді щирі прихильності до радянських воїнів.

У розмовах з радянськими бійцями й офіцерами угорські громадяни висловлювалися різко негативно про німців, звинувачуючи їх у своїх знегодах. У цьому відчувалося бажання звалити всю вину тільки на Німеччину й вигородити своїх колишніх правителів. Цікаво відзначити, що Салаші справді викликав роздратування в угорського народу, а колишній регент Хорті все ж залишався досить популярним. Що ж до своєї участі у війні, то вона вважалася невідворотною, оскільки Угорщина була безсилою проти Німеччини.

Однак політичної єдності настроїв і думок стосовно подій, що відбувалися, серед угорського населення не було. Це проявлялося в розповсюдженні листівок, поширенні брехливих чуток, а також у терористичних актах проти радянських військовослужбовців.

І все ж більшість угорців була настроєна проти німців, що ще раз проявилось в дні наступу вермахту. Так, наприклад, переважна більшість жителів м. Печ не бажали їх повернення.

Навіть ті групи населення, які вороже ставилися до радянської армії, розуміли, що цей наступ приречений на провал. Письменник, доктор юридичних наук Гуяш Іштван, який проживав у м. Печ, говорив: «Вже ходять чутки, що німці перейдуть у наступ і виженуть Червону армію з Угорщини. Я переконаний, що Червону армію перемогти неможливо. Але тимчасовий успіх німців може завдати багато шкоди»²⁴.

Що ж до робітничого населення м. Печ, перш за все робітників вугільних шахт, то в більшості вони не тільки симпатизували Червоній Армії, а й готові були всіляко допомагати їй. 4 березня в місті відбувся великий мітинг, в якому взяли участь 10 тис. чоловік. На ньому було сказано багато добрих слів на адресу радянської армії, яка визволила угорський народ від фашистського рабства.

Але, мабуть, найбільш щирим проявом ставлення угорських громадян до Червоної армії була їх безпосередня допомога в ході воєнних дій. Серед угорського населення були добровольці-проводирі, які виводили радянські підрозділи й частини найкоротшими й безпечними шляхами до позицій ворога. Були й такі мужні люди, які ховали від фашистів радянських воїнів, котрі в ході боїв були відрізані від своїх частин. Протягом двох місяців подружжя Карой і Шарі Хорнянські переховували у своїй квартирі в окупованому фашистами м. Секешфегервар радянську радистку Лідію Мартищенко — відому «Альбу-Регію», яка виконувала важливі завдання в тилу ворога.

Не можна не сказати про бої за Будапешт, у визволенні якого брали участь не тільки окремі угорські громадяни, а й цілі військові підрозділи. Спочатку це були роти угорських солдат і офіцерів, які перейшли на нашу сторону. Вони вели бої за Південний вокзал, гору Галлет та в районі фортеці. Згодом з цих рот було створено Будаїський добровольчий полк, яким командував підполковник Оскар Варіхазі. У боях за Буду полк зазнав значних втрат, але знищив багато гітлерівських солдат і офіцерів. Крім того, участь угорських військовослужбовців у визволенні столиці мала велике морально-політичне значення.

У ті дні Угорщина переживала велике політичне піднесення й бурхливе відродження суспільного життя. У грудні 1944 р. в м. Дебрецен було створено Тимчасовий Національний уряд Угорщини. Населення в цілому сприйняло цю звістку спокійно, навіть схвально. Уряд Салаші авторитету не мав, а імена генерал-полковника Міклоша й Вереша у складі Тимчасового уряду створювали певну наступність з Хорті, котрого народ продовжував шанувати.

Одним з перших кроків нового угорського уряду мало бути виконання зобов'язання негайно включитися у війну проти фашистської Німеччини.

Він обіцяв направити на фронт «принаймні 8 дивізій», які повинні були взяти участь у боях за повне визволення країни. Однак новий уряд не поспішав створювати нову армію. Тільки після десяти днів свого правління Я. Вереш видав указ про формування угорської армії на основі добровільності. Оскільки перед цим указом не було проведено жодних організаційних чи пропагандистських заходів, відповідним був і результат.

Янош Вереш та його прихильники добре розуміли, що безпосередня участь угорської народної армії в боях проти німецьких загарбників визначала нову зовнішню політику уряду й соціальні зміни, яких вони не бажали.

Що ж до більшості населення, то марно було чекати від цих стомлених війною людей належного розуміння необхідності їх допомоги Червоній армії у справі розгрому гітлерівських військ — вони взагалі не хотіли вже воювати ні на чийй стороні, що, безумовно, завдало моральної шкоди національній честі Угорщини. В історії другої світової війни вона так і залишилася «останнім сателітом» фашистської Німеччини.

* * *

Завершивши вигнання німців з Угорщини, війська 3-го Українського фронту в кінці березня 1945 р. ввійшли на територію Австрії.

Населення чекало приходу радянських військ, пов'язуючи з цим звільнення від аншлюсу і врятування національних багатств від пограбування й знищення гітлерівцями.

З надією на визволення сприйняла прихід Червоної армії й австрійська еміграція на заході. Так, австрійські кола в Лондоні заявили: «Ми вітаємо армії Радянського Союзу, які в своєму переможному наступі вийшли до кордону Австрії... Вони приходять для того, щоб втілити в життя рішення про створення вільної й незалежної Австрії. Створенням руху Опору, в якому представлені всі політичні партії, австрійський народ довів, що він гідний незалежності»²⁵.

Німецькі військові частини намагалися організувати евакуацію австрійського населення. Однак плани ці були зірвані самими австрійцями, які не хотіли покидати рідні місця заради продовження агонії гітлерівської Німеччини, що розтоптала свободу їх батьківщини, і всіляко противилися евакуації. Безчинства німців перед відступом — пограбування, насильства — посилювали ненависть до них з боку населення.

Багато австрійців вважали себе такими ж приниженими й зневаженими, як і інші народи, які зазнали фашистської окупації, і тому не боялися Червоної армії, чекали її як визволительку. Таке самовідчуття певною мірою пояснювалося тим, що австрійський народ так до кінця й не зрозумів, які страждання, горе й лихо радянським людям принесли фашистська армія, в рядах котрої воювали й австрійські солдати. Вони мало знали про ті звірства, які чинили фашисти на нашій землі, й без страху дивилися в майбутнє.

Тому, як відзначалося в армійських політдонесеннях, на визволеній території настрої переважної маси населення були нормальними. Авст-

рійські громадяни були впевнені у відновленні вільної й незалежної Австрії в дусі декларації Московської конференції.

Показовою щодо цього є реакція на прихід радянських військ населення м. Флоріндсдорфа. Тут проживало близько 180 тис. чоловік, у тому числі 30 тис. насильно привезених іноземних робітників. Перед приходом частин Червоної армії з міста евакуювалися майже всі імперські німці, активні нацисти, а також незначна частина інтелігенції та дрібних чиновників. Однак загальна кількість тих, хто втік з німцями, була незначною — не більше 10 тис. чоловік²⁶.

Під час проходження перших радянських підрозділів містом жителі не ховалися, виходили на вулиці, вітаючи наших бійців. Багато будинків були прикрашені червоними й національними червоно-білими прапорами.

Про ставлення населення Австрії до Червоної армії можна судити хоча б по тому, що багато пожежних команд міста в ході боїв продовжували працювати, тушили пожежі, що виникали, і тим самим в ряді випадків полегшували просування наших військ.

З бесід радянських політпрацівників з представниками різних верств населення виявлялося, що австрійці знають зміст ряду звернень радянського уряду та військового командування до населення Австрії з московських та лондонських радіопередач. Ці звернення значною мірою вплинули на їх сприйняття наказу про евакуацію. Інші пояснювали своє небажання евакуюватися ненавистю до німців, скептичним ставленням до нацистської пропаганди, загальною втомою від війни. Так, дружина поштового службовця Маллера заявила: «Я не сильна в політиці, але було ясно, що Червона армія не збирається знищувати австрійський народ, як твердили німці. Здоровий глузд підказував нам, що німці брешуть»²⁷.

Антинацистські та антинімецькі настрої були дуже сильними в австрійців. Народ Австрії справді боровся проти фашизму. Про це свідчать репресивні заходи гітлерівців щодо населення. Тільки в м. Флоріндсдорфі за час війни заарештовано 10 тис. чоловік, з яких 400 було страчено²⁸.

В останній рік війни навіть молодь, заражена нацизмом, перестала прислухатися до німецької пропаганди. Незважаючи на всю агітацію, в Австрії не знайшлося добровольців, які б вступили до есесівських військ.

Австрійські патріоти намагалися полегшити становище радянських людей, які потрапили у фашистську неволю. Так, Йоганн і Марія Лангталер переховували й лікували двох радянських офіцерів Миколу Целікало та Михайла Рябчинського, які втекли з табору смерті. І це відбувалося буквально під носом у есесівців, поки не прийшла Червона армія²⁹.

Австрійський рух Опору має достатньо прикладів і організованої колективної допомоги Червоній армії. Так, у вже згадуваному місті Флоріндсдорфі діюча підпільна патріотична група розклеювала листівки з інформацією лондонського та московського радіо, закликала саботувати всі заходи гітлерівців, не евакуюватися й чекати радянські війська. Перед приходом останніх група встановила контакт з деякими саперними підрозділами німецької армії, завдяки чому вдалося запобігти знищенню двох залізничних споруд³⁰.

Зростає опір і в столиці Австрії. Перед вступом Червоної армії у Відень було вбито начальника німецької оборони столиці генерал-полковника Дітріха³¹. Радянському командуванню стало відомо, що в столиці під керівництвом офіцера штабу 17-го мобілізаційного корпусу майора К. Сокола готувалося повстання, але воно було обезглавлено буквально за кілька годин до початку наступу Червоної армії³².

Після визволення в Австрії почала працювати радянська військова адміністрація, при всіх районних комендатурах було створено активи з

місцевих жителів, які допомагали в розповсюдженні агітаційних матеріалів, у виявленні політичних настроїв населення, а також у викритті фашистів, котрі ще залишалися. Так, група активістів, що працювала при військовому коменданті 14-го району, передала список активних націонал-соціалістичних діячів, фабрикантів-фашистів, а також допомогла виявити осіб, які не здали зброю. У 19-ому районі з допомогою місцевого активу було викрито 103 затятих націонал-соціаліста³³. Тим часом відомості, що надходили з різних населених пунктів, свідчили про намагання нацистських елементів активізувати свою діяльність.

В кінці квітня 1945 р. в Австрії було створено Тимчасовий уряд на чолі з Карлом Реннером — колишнім президентом Австрії. Багато хто розумів, що без підтримки радянських військових властей цей уряд навряд чи міг би сформуватися й існувати. Більшість населення схвалювала його діяльність і позитивно характеризувала осіб, які ввійшли до його складу. Чимало було й таких, що не надавали великого значення останньому. Характерним щодо цього є висловлення службовця австрійської столиці Р. Мункача: «Для нас важливо, щоб Австрія жила як самостійна країна і щоб вона була такою ж, як до аншлюсу. Австрія як держава — це головне, а хто буде в уряді — це не так уже й важливо, аби лише члени уряду чесно служили б своєму народу»³⁴. Непогано сказано й звучить досить актуально для країни-переможниці через 50 років після закінчення війни.

* * *

Безпосередньо на територію Німеччини радянські війська вийшли в результаті успішного зимового наступу 1945 р. Вони оволоділи більшою частиною Східної Прусії, Сілезією, увійшли в Бранденбургську провінцію та Померанію. Війна повернулася туди, звідки прийшла. Мільйони німецьких громадян усвідомлювали свою відповідальність за те, що трапилося. Тому з таким побоюванням і навіть страхом чекали вони приходу Червоної армії.

Це використав Геббельс для мобілізації населення на «відсіч ворогу» та здійснення плану евакуації. В міру просування радянських військ до кордонів Німеччини, а потім у глиб країни фашистські власті розгорнули широку систему заходів по загальній евакуації населення з прифронтових районів, розраховуючи зосередити таким чином у своїх руках ті людські резерви, які ще залишалися, і не дати противнику можливості скористатися ними. В першу чергу було евакуйовано промислових робітників (у тому числі й іноземних), а також місцеву фашистську бюрократію з метою збереження керівних кадрів.

Щоб стимулювати виїзд населення з прифронтових районів, гітлерівці активізували антирадянську пропаганду, залякуючи людей жахами більшовизму й пророкуючи їм неминучу загибель в разі приходу Червоної армії.

В результаті прийняття фашистськими властями адміністративних заходів евакуація населення набула досить широкого розмаху і охопила всіх або майже всіх жителів прифронтових міст і населених пунктів. Тому наші війська майже не зустрічали німців у прикордонній смузі.

Однак у міру дальшого просування частин і з'єднань Червоної армії в глиб Німеччини такі зустрічі ставали дедалі частішими. Фашистські власті явно не справлялися з наміченим заздалегідь планом загальної евакуації. Невдачі німецької адміністрації були пов'язані з транспортними труднощами та загальною обстановкою дезорганізованості й паніки, що викликалися стрімким наступом радянських військ.

Згодом було встановлено такі основні причини невиконання розпорядження властей: а) відсутність транспорту й неможливість йти пішки з дітьми, через хворобу чи похилий вік; б) небажання покинути своє господарство; в) побоювання загинути в дорозі; г) швидкий на-

ступ Червоної армії; д) вплив католицького духовенства на своїх одновірців; е) вплив радянської пропаганди й Національного Комітету «Вільна Німеччина»³⁵.

Робітники, ремісники, службовці, пенсіонери, незаможне й середняцьке селянство, а також представники технічної інтелігенції, які вважали, що не треба евакуюватися, бо знання й досвід забезпечать їм можливість і в нових умовах працювати й добре заробляти,— таким був соціальний склад жителів, які, незважаючи на всі вжиті властями заходи, все ж залишилися в рідних домівках.

Що ж до вікового складу німців, які не евакуювалися, то в більшості це — жінки, діти та чоловіки старшого віку. В цьому немає нічого дивного, якщо врахувати, що все більш-менш працездатне чоловіче населення вже давно перебувало в гітлерівській армії, і незадовго до приходу Червоної армії в Сілезію його залишки у віці від 16 до 60 років включно були мобілізовані у «фольхсштурм».

Поведінка населення в зайнятих радянськими військами районах Німеччини свідчила про майже загальне почуття жаху перед ними. Так, жителі німецької Сілезії висловлювали впевненість у тому, що «не сьогодні — завтра росіяни влаштують різню цивільного населення». Люди ховалися у підвалах, не виходили з будинків на вулиці. Багато жителів міст і сіл втекли в ліси. Так, 24 березня в районі дій 13-ї армії в лісі було виявлено 17 німців, у тому числі 10 дітей, які жили в заздалегідь приготовлених землянках. Вони втекли вліс ще до приходу Червоної армії й ховалися там, боячись помсти з боку радянських військ³⁶.

Зустрічаючи на вулицях наших бійців і офіцерів, усі німці, без винятку, піднімали руки вгору, ніби просили захисту. На багатьох будинках були вивішені білі прапори на знак того, як пояснювали самі жителі, що там живе цивільне населення, яке не чинить опору радянським військам і готове виконувати будь-який їх наказ.

Страх перед Червоною армією, який всіляко навіював німцям пропагандистський апарат Геббельса, став причиною багатьох самогубств. Так загинули три жінки в одному з населених пунктів Східної Пруссії. У містах Гольдшмідт та Гранц покінчили життя самогубством два нацистських керівники із своїми сім'ями³⁷. У м. Бойтені перед приходом наших військ заподіяла собі смерть сім'я з 10 чоловік власника найбільшого в місті складу продовольства. На жаль, цей сумний список можна продовжувати навіть по наявних архівних документах, а скільки трагедій залишилося не зафіксованими на папері. І в загибелі цих людей перш за все вина Геббельса та його пропагандистського апарату.

В цілому німецьке населення, особливо міське, було вороже настроєне щодо Червоної армії, але намагалося приховати це й усіляко демонструвало своє незадоволення Гітлером та його режимом.

На запитання про те, хто винуватий у цій страшній війні, більшість називала Адольфа Гітлера. Було чимало німців, котрі почали усвідомлювати, що всі ті труднощі, яких вони зазнали останнім часом, є справедливою карою за злочини фашистів, які вони чинили у Радянському Союзі та в інших країнах. Так, робітниця пивзаводу м. Легніца О. Кернер заявила в бесіді з радянським політпрацівником: «Нам тепер дуже тяжко, але я прекрасно знаю, що творили наші солдати в Росії, які вони там чинили насильства й зруйнування. Адже нам свого часу в кіно з гордістю демонстрували кінофільми, в яких показували зруйновані російські міста й села. Тому, що б з нами не трапилося, це тільки справедлива кара за злочини гітлерівської армії».

Цілковиту безнадію висловлювали багато хто з німецьких громадян щодо свого майбутнього. І найчастіше вони запитували радянських політпрацівників: що робитимуть росіяни з німцями? Відправлять усіх до Сибіру, чи на місці розстріляють? Чи залишиться Німеччина державою, чи її розділять між країнами-переможницями?

Дехто припускав, що в Німеччині буде встановлено радянські порядки, але більшість дотримувалася тієї думки, що взагалі ніяких німецьких органів влади не буде, а буде лише окупаційний режим, встановлений СРСР, Англією та США. Більшість німецького населення явно віддавала перевагу англійській чи американській окупації. До цієї частини німців належали в першу чергу колишні нацистські керівники, які сподівалися, що західна окупація буде більш толерантною до їх минулого, а також власники великих підприємств, які мріяли про відновлення співробітництва з капіталістичними колами заходу. Однак і прості громадяни висловлювали незадоволення з приводу того, що та чи інша територія знаходиться в зоні, зайнятій радянськими, а не англійськими чи американськими військами.

Та якими б не були настрої у німецького населення, його переважна більшість, як доповідали радянські військові коменданти, поводити себе спокійно, акуратно виходила на роботу, виконувала всі поставлені завдання й розпорядження. Так, у м. Раєнбурзі щодня на розчистку вулиць і т. п. роботи виходило 2 тис. жителів. Тимчасово на чолі робочих бригад залишалися росіяни або поляки з колишніх військовополонених чи примусово привезених до Німеччини на роботу. Німецький медперсонал, який залишився, брав участь у відбудові міської лікарні, в якій перебувало близько 500 хворих та поранених жителів міста.

Дехто із спеціалістів пропонував свої послуги по відбудові промислових підприємств. Директор однієї з найбільших шахт у районі Бойтена-Махенс заявив: «Я готовий сьогодні розпочати роботу задля перемоги Червоної армії й знищення гітлеризму».

Було чимало випадків, коли німецькі громадяни видавали нацистів, гестапівців, приводили з лісів фашистських солдатів, сприяли виявленню осіб, які ухилялися від трудової мобілізації, знаходженню секретних складів, архівів, документації промислових підприємств і т. п.

Догідлива поведінка німців не могла ввести в оману наші військові органи влади щодо їх істинного ставлення до Червоної армії, тим більше, що ряд фактів незаперечно свідчив про шалену злобу й ненависть. Так, 12 березня 1945 р. у м. Штрігау увірвалися гітлерівці. Оточений ворогом 2-й батальйон 228-го гвардійського стрілецького полку вів запеклі бої, під час яких місцеві жителі всіляко шкодили радянським бійцям: коректували вогонь противника, прапорцями й хустками вказували місцезнаходження наших підрозділів, 20 разів пошкоджували зв'язок.

За даними радянської контррозвідки, майже в кожному населеному пункті нацистська партія залишила свої групи, завданням яких було знищення радянських солдат і офіцерів, виведення з ладу підприємств, зруйнування мостів, шпійонська робота, ведення фашистської пропаганди тощо.

Диверсійно-терористичні акти чинили також окремі німці й німкені з власної ініціативи. Так, у м. Фраунштадт було затримано дві жінки, які підпалювали будинок. У м. Штейнау німцями було вбито два червоноармійці³⁸⁻⁴¹.

Численні факти диверсійно-терористичної діяльності німців свідчать, у якій складній обстановці виконували свою місію радянські війська, працювали військові комендатури, налагоджувалися життя у визволених районах та нормальні відносини з населенням. Однак слід визнати, що будь-якого активного організованого опору Червоній армії з боку німецького цивільного населення не було. Це пояснювалося загальним бажанням якомога швидше закінчити війну — багато хто вважав, що «краще жахливий кінець, ніж жах без кінця». Але головною причиною відсутності організованих виступів проти Червоної армії був навальний наступ радянських військ, які нестримно йшли до Берліна.

* * *

Минуло 50 років з часу тих пам'ятних днів, коли переможна весна принесла народам не тільки довгождану свободу, а й величезні соціальні і політичні зміни. Утворилася ціла система «братніх соціалістичних країн». Здавалося, так буде завжди. Однак події 1989 р. в країнах Східної Європи, розпад СРСР винесли вирок минулому.

Ставлення нових демократичних країн Центральної й Південно-Східної Європи до Радянського Союзу часто переноситься на держави, що утворилися вже після його розпаду. Тягар старих помилок затьмарює усе позитивне в наших взаємовідносинах, і воно без жалю змінюється на негативне.

Руйнуються пам'ятники, осквернюються могили радянських воїнів — і все це під знаком невизнання сталінської тоталітарної системи, соціалізму взагалі, котрий, як зараз прийнято говорити, «в'їхав в Європу в обозі Червоної армії». При цьому повністю забувається, що в солдатських шинелях воювали й гинули за визволення народів Європи від фашизму юнаки й дівчата (!) з усіх колишніх радянських республік.

Так, тоталітаризм виявився стійким ще й тому, що був скріплений кров'ю цих самих бійців і освячений Перемогою. Але глибоко неправі ті, хто намагається відшукати частку вини в цьому воїна-переможця. В тих, хто так вважає, говорить не розум, а п'янке почуття знайденої свободи, котра, як твердив Цицерон, «ніколи так добре не рве зубами, як побувши певний час у наморднику». Цим багато в чому визначається драматизм наших сьогоднішніх відносин.

¹ Архів Міністерства Оборони Російської Федерації (далі — АМО РФ), ф. 32, оп. 11306, спр. 518, арк. 50.

² Там же, спр. 518, арк. 51.

³ Там же, спр. 515, арк. 283.

⁴ Там же, ф. 240, оп. 2772, спр. 125, арк. 55.

⁵ Красная Звезда. — 1959. — 15 груд.

⁶ АМО РФ, ф. 32, оп. 11306, спр. 518, арк. 104.

⁷ Там же, спр. 515, арк. 9.

⁸ Там же, спр. 451, арк. 49.

⁹ Там же, ф. 240, оп. 2869, спр. 22, арк. 144.

¹⁰ Там же, арк. 122.

¹¹ Антосяк А. В. В боях за свободу Румынии. — М., 1974. — С. 183.

¹² Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. — Кн. 2. — С. 519.

¹³ Красная Звезда. — 1964. — 4 верес.

¹⁴ Бирюзов С. С. Советский солдат на Балканах. — М., 1963. — С. 18.

¹⁵ АМО РФ, ф. 32, оп. 11306, спр. 669, арк. 101.

¹⁶ Наков И. Интернациональная миссия Советских Вооруженных Сил в Болгарии. — М., 1973. — С. 60.

¹⁷ Свобода. — 1944. — 8 сент.

¹⁸ История дипломатии, т. 4. — М., 1975. — С. 448.

¹⁹ Немеш Д. Освобождение Венгрии. — М., 1957. — С. 115.

²⁰ АМО РФ, ф. 32, оп. 11306, спр. 451, арк. 345—352.

²¹ Там же, спр. 522, арк. 159.

²² Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе во второй мировой войне. Документы и материалы. — М., 1985. — С. 234.

²³ АМО РФ, ф. 243, оп. 2914, спр. 252, арк. 18; спр. 263, арк. 25; спр. 235, арк. 48 та ін.

²⁴ Там же, спр. 255, арк. 32.

²⁵ Там же, арк. 69.

²⁶ Там же, ф. 32, оп. 11306, спр. 651, арк. 154.

²⁷ Там же, арк. 155.

²⁸ Там же.

²⁹ Будапешт — Вена — Прага: историко-мемуарный труд. — М., 1965. — С. 294.

³⁰ АМО РФ, ф. 32, оп. 11306, спр. 651, арк. 157.

³¹ ЦГАОР РФ, ф. 4459, оп. 16, спр. 51, арк. 23.

³² Див.: Штеменко С. М. Генеральный штаб в годы войны. — Кн. 2. — М., 1985. — С. 322—334.

³³ АМО РФ, ф. 243, оп. 2914, спр. 100, арк. 120.

³⁴ Там же, арк. 126.

³⁵ Там же, ф. 32, оп. 11306, спр. 638, арк. 369.

³⁶ Там же, спр. 638, арк. 377.

³⁷ Там же, ф. 241, оп. 2656, спр. 223, арк. 228.

^{38—41} Там же, ф. 32, оп. 11306, спр. 638, арк. 380; спр. 634, арк. 22; спр. 638, арк. 50, 385.